

Nem-helyek, nemtudás és egyéb trivialitások – térségi toposzok és társadalmi tanulságok

Hommage Kunderának és Augénak

Bevezetés

A kortárs lengyel szerző Andrzej Stasiuk homályosan éles utalásokkal teli, *Kilenc* [Dziewięć, 1999] című posztkomm noire könyvében szerepel egy szakasz, amely így szól: „[Pawełnek] muszáj volt valamit kezdenie magával, különösen itt, ezen a helyen, ahol mindenki csak kis ideig van jelen, felbukkan a világ négy tájáról, hogy keresztezze mások útját és eltűnjön. Mindent beszönek a nyomaik, gondolta, mint a pókháló, szerteszét kúsznak a lapos térben, de előbb-utóbb [...] legalább életében egyszer nyilván mindenki megfordul ebben az alagútban, habár semmi különös nincs itt. Abszolút érdektelen hely. Műkő, üveg, egy kevéske, teljesen hétköznapi áru, villamosjegy, gyufa, bugyi, betét, borotvakészülék, pár próbababa, minden ugyanaz, mint bárhol” (2009: 170).

Mi minden jelenik meg itt? Klasszikus értelemben vett hely-e voltaképp a varsói aluljáró, vagy nem? Milyen mértékben befolyásolja előbbieket jelentését általában a modern kor, és kifejezetten a közép-kelet-európai térség? Miben rejlik utóbbi különlegessége e tekintetben? Visszaköszön-e mindez egy alkotói tendenciában térségünk társadalomszemléleti gondolkodói és szépírói részéről? E kérdésekre keressük a válaszokat alább.

A néhai francia szociológus Marc Augé az úgynevezett „nem-helyekben” látja összesűrűsödni jelenünk egyes társadalmi sajátosságait, valóságát. Előbbiek nála korszakunk „mércejét jelentik; számszerűsíthető mértéket, amit ki lehetne fejezni azzal, ha összeadjuk – néhány átszámítással a terület, térfogat és távolság között – a légi, vasúti és autópálya útvonalakat, valamint a »közlekedési eszközöknek« nevezett mozgó járműveket [...], a repülőtereket, vasútállomásokat és űrállomásokat, a nagy szállodaláncokat, szabadidőparkokat és a nagy kereskedelmi egységeket, végül pedig a kábel- vagy vezeték nélküli hálózatok

DR. IVÁNYI MÁRTON PÁL (1984) a Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett, a digitális média társadalmi, geopolitikai, nemzetközi politikai gazdaságtani és ideológiai jellemvonásait vizsgáló kommunikációkutató. Eme interdiszciplináris vizsgálódásai mellett nyelvészeti, történelmi, vallástudományi, irodalomtörténeti és közéleti témákkal is foglalkozik.

bonyolult szövedékét, amelyek a földön kívüli teret mozgósítják egy olyan furcsa kommunikáció céljából, amely gyakran csak egy újabb képet kapcsol az egyénhez önmagáról” (1992: 101–102).¹

Ha jobban szemügyre vesszük a fenti lengyel idézet aluljáróját, szintén szembevetünk valamiféle jellegtelen, más értelemben vett űr – légyen szó érték-vákuumról vagy kifejezetten személyközi szintről –, amelyet immár közhelyes az egész jelenkornak tulajdonítani. Mindeközben a „nem-helyek” mobilis, mégis már-már mozdulatlan, megaplakátos mozgólépcsőinek mondanivalómentes (?) díszleteivé éppen ezek az önmagukon csakis elvont megközelítésekben túlmutató, mimetikus vágy vezérelte vásári javak válnak – Varsóban vagy másutt, világszerte, itthon, vagy a tágabb visegrádi régióban. Nem csoda, hiszen, mondhatnánk Hankiss nyomán, ezek „szabadulást ígérnek a mindennapi élet unalmából, közönségességéből és ürességéből is” (2002: 215), olykor együttesen olyan képi világgal, amely azt sugallja, hogy mindez „körülveszi és védi az embert, egy önmagában teljes és harmonikus univerzumot” alkotva (2002: 207).

Csakhogy Augé egyetemes(ítő) látképe tükrében partikuláris térségi vonások is felfedezhetők.

Váltás és rendszeres fogyasztás

Itt idéznénk fel, hogy számos szociológiai fejtegetés foglalkozik a rendszerváltással kibontakozó társadalmi és gazdasági változásokkal, különös hangsúlyt szentelve a fentebb szóba került fogyasztási szokásoknak és azok kulturális hatásainak. Tomka Béla (2020: 412–413, 440) szerint a (hivalkodó) fogyasztás Közép- és Kelet-Európában az államszocializmus áruhiányából ered. Úgy véli, hogy a posztmaterializmus, vagyis az anyagi értékek háttérbe szorítása ebben a régióban nem terjedt el, szemben Nyugat-Európával. Sőt, itt az anyagi javak megszerzése nagyobb státusszal járt, különösen a luxuscikkek esetében. A szocializmus évei alatt a fogyasztás a politikai elégedetlenség kifejeződésének egyik terepévé vált, mivel a kínálat szűkössége és a politikai instabilitás akadályozta az anyagi értékekkel szembeni elfordulást. A történész szerint az áruhiány különösen hangsúlyossá tette a fogyasztás bizonyos formáit ebben a régióban.

Más szóval a rendszerváltás kezdeteitől jelentős hangsúlyt kapnak egyes „védjegyek”. A hivalkodó fogyasztási tendenciákat megjelenítő, később részle-

1 Eredeti francia nyelven: „Les non-lieux pourtant sont la mesure de l'époque; mesure quantifiable et que l'on pourrait prendre en additionnant, au prix de quelques conversions entre superficie, volume et distance, les voies aériennes, ferroviaires, autoroutières et les habitacles mobiles dits «moyens de transport» (avions, trains, cars), les aéroports, les gares et les stations aérospatiales, les grandes chaînes hôtelières, les parcs de loisir, et les grandes surfaces de la distribution, l'écheveau complexe, enfin, des réseaux câblés ou sans fil qui mobilisent l'espace extra-terrestre aux fins d'une communication si étrange qu'elle ne met souvent en contact l'individu qu'avec une autre image de lui-même.”

tekbe menően bemutatott alkotói trendek megértéséhez szilárd támpontokat nyújt Valuch Tibor szociológus-történész. Észrevétele szerint például a rendszerváltást követően az egyenlőtlenségek növekedése az öltözködésben is láthatóbbá vált, bár ez leginkább a jómódúak és az elszegényedők külső megjelenésében manifesztálódik. Az ezredforduló időszakában „felértékelődtek a különböző ruházati márkák, amelyek időről időre státuszjelző szerephez is jutottak. A vélt vagy valós társadalmi helyzet kifejezését, a társadalmi elvárásokkal kapcsolatos lépéstartás képességét a márkás ruházati termékek birtoklása, viselete is kifejezte. Ezeknek a jelentőségét a felső társadalmi csoportokban és a középrétegekben egyaránt jól nyomon lehetett követni a rendszerváltást követő évtizedekben (Valuch 2015: 250–251).

Egy másik síkon fut, ezzel mindenesetre időben párhuzamosan és alkalmasint lélektanilag elválaszthatatlanul, azon elidegenedés, avagy elkedvetlenedés, amelynek társadalmi különbségeivel foglalkozik Csaba László közgazdász (2018: 36) is. Romsics Ignác (1999: 568) történész pedig a következőképp írja le előbbieket: „Az életkörülmények romlása, illetve az életszínvonalbeli különbségek fokozódása a társadalom jelentős részét elkedvetlenítette, és kiábrándította...” Ezek éppen azok az évek, amelyekről Olga Tokarczuk úgy tartja a *Nyughatatlanokban* (Bieguni, 2007), hogy a sajátjuk az „örökös spórolás, a zloty gyöngye, ez a világ garasa” (2007: 9).

Romsics az iménti helyen kimondottan a kilencvenes évek első felére összpontosít, és térségi összehasonlítással is él, melyek egyik viszonyítási pontja Csehország, amelynek élén ekkoriban egy bizonyos Václav Havelt találunk. Ő vezeti be a „poszttotalitárius” rendszer fogalmát, amelyet egyes aspektusai-
ban már az akkoriban kibontakozófélben levő kapitalista fogyasztói társadalommal is rokonít, megállapítva, hogy a „szunnyadó” társadalmat leköti „a fogyasztói életforma »státuszszimbólumaiért« folyó hajsza” (1991: 154–155).

Stasiuk felütésképp citált művével azonos évben jelent meg Krasznahorkai László *Háború és háború* (1999) című könyve, amiben számos nem-hely mutatkozik meg, melyek atmoszférája, mibenléte jól ismert önnön kiismerhetetlenségük közepette is: „ebből volt a levegő, ebből a kátrányszagból, amelyről aztán végül is elég nehezen lehetett megmondani, hogy a lecsapódott korom meg füst, a száz- és százezer átdübörgő szerelvény, a szennyes talpfák, zúzalékkövek és a sínek acéljának szaga mellett mi mindent foglalt még össze, ám kétségkívül nem csupán ezeket, hanem más, rejtettebb, épp csak körülírható vagy egyenesen megnevezhetetlen elemeket is, köztük az emberi hiábavalóságnak azt az irdatlan terhét bizonyosan, amit abban a száz- és százezer szerelvényben érrefelé hordott át az innen, a felüljáró magasából nézve végképp ijesztő céltalansággá egybeállt milliányi hánytató akarat, mint ahogy bizonyosan táplálta a kietlenségnek, az elhagyatottságnak, a kísérteties, üzemi dermedtségnek az a lebegő szelleme is, mely évtizedek alatt záródott rá lassan erre a tájra”.

A vasút itt folytonosságot teremt az elidegenítő államszocializmus és „jogutóda”, a rendszerváltás utáni, másképp megosztó világ között, mely utóbbinak sajátját,

újráfogalmazva Hankisst (2002: 205), fontos és komoly hiábavalóságaink képezik (2002: 205), legalábbis első pillantásra. Ám a kínálati bőséget illetően feltétlenül megkülönböztethető e két korszak.

Húzódik egy másik válaszfal is, mégpedig a „Nyugat” és az (ex-),„Kelet” között. A főhős Korimra bizonyára nem véletlenül gyakorolnak akkora hatást a következő New York-i élményei: „ment a TV, és ez a TV egy olyan csatornára volt beállítva, amelyen kizárólag egy úgynevezett örökreklám futott: egy vidám és megnyerő férfi meg egy vidám és megnyerő nő gyémántékszereket és gyémántokkal kirakott karórákat ajánlgatott amolyan telefonos vásárlásra, ami azt jelentette, hogy a képernyőn látható tárgyakat a jobb alsó sarokban feltüntetett és szenzációsnak mondott árért egy legalul folyamatosan elfutó telefonszám feltárásásával azonnal meg lehetett rendelni, miközben az ékszerek és az órák, illetve a beléjük épített drágakövek időnként szikrázón megcsillantak a rájuk eső reflektorfényben”. A *Nem visz magával semmit* (VII.) című fejezetben még kihívóbbak a globalizáció díszletei: „ami mellett elhaladt”, az egy „óriási kirakat” volt, és a kirakat telis-tele TV-képernyőkkel, több emelet magasságban és húsz méter hosszan csak TV és TV”, „reklámok, filmrészletek, szőke fürdők és westerncsizmák, tenger alatti korallsziget, hírmondók, rajzfilmek, koncertrészletek és légi csaták” jeleneteivel.

Visszatérve Stasiukhoz, a rendszerváltással felerősödő elidegenedés alapja a fogyasztás fetisizmusa: „Mások tulajdonát ne kívánd. Talán akkor kezdődött az egész... Most meg nem változott semmi. Az emberek váll-váll mellett siettek, tekintetük mint az éber őzeké. Néztek jobbra, néztek balra, előre. Hátra egy se pillantott” (2009: 64). A narráció a továbbiakban is egybe fűzi az anyagi javak és az elszakadtság, a közömbösség képeit, ha valahol, hát Paker karakterének eszmefuttatásában: „Régen, ha valaki kapott egy órát az elsőlázadására, egész az esküvőig és még tovább hordta. Elég volt időről időre felhúzni. Most meg? Melyik óra éli túl az embert? Talán ezerből egy, és az se biztos. Mit hagy az apa a fiára? Egy szar műanyag Casiót meg egy pótelemet?” (2009: 308).

Van itt azonban még valami, ami a térség megkülönböztető jegye, ez nem más, mint a Nyugat büvkörében, talán önként, talán „puha erejű” (soft power) ültetésre elfoglalt hely: „A Profesorskán felébred egy nő, s míg csukott szemmel fekszik az ágyban, elsorolja az összes francia nevet, amire emlékszik. Előbb a filmrendezőket, aztán a színészeket, aztán az írókat, aztán a parfümmárkákat, divattervezőket, fehérneműgyártókat. Amikor kifogy a nevekből, kezdi előlről, amíg meg nem győződött róla, hogy nem hagyott ki semmit az előző nap megjegyzett »Picardia« szó éppúgy bevésődött az emlékezetébe, mint a »cinema véríté« és a »Bois de Boulogne«” (2009: 274). Fülünkbe csenghet itt *Az emberi kaland* egyik szakasza „A parfümök világában bárki olyan elegánsnak képzelheti magát, mint Róma vagy Párizs aranyifjúsága” (Hankiss 2002: 216).

A vásárlás és a mögöttes motiváció szempontjából mindennek különös jelentősége van, hiszen, mint láthattuk a társadalomszemléleti irodalomban

Tomka nyomán, mindez korábban nem „adatott meg”, ellentétben a Nyugat mindennapjaival. Stasiuk a következőképp folytatja: „Minden minszki vonat, minden moszkvai szerelvény tele volt olcsó farmer-, orkán-, pamut- és szkáj- anyaggal [...] A Távols-Kelet örökkévalóság-hosszú anyagszalagja befolyt a wołomini vasútvonal pincéibe és szuterénjeibe, és ilyen-olyan holmikká változva vándorolt vissza keletre, csak a közelebbi keletre, amely még mindig ki volt éhezve a Nyugat fazonjaira, szabásaira, színeire, hamisított ragyogására, mintha évszázadok óta mindenki meztelenül járna ott, a mindenféle Sepe-tyivkákban, Homelekben és Bobrujszkokban, mintha egyszer csak felnyílt volna a szemük, akár az összülőknek a Paradicsomban, és szeretnék mielőbb elfedni meztelenségüket, röstelkedve a réges-rég ruhaviselő világ előtt” (Stasiuk 2009: 290–291). Stasiuk e „nyugatmánia” nyomait másik, tipikusan közép-keleti légréteget vagy (nyomást) árasztó művében, a *Taksim*-ban (2011: 9) is kutatja: „Keddenként történik [a ruhák átvétele], ilyenkor csak déltől vannak nyitva a boltok. Azt mondják, Európából hozzák. Ezt mondják, mert Párizs mindig valamiféle vigasz nekik. Különösen a nőknek, akik minden irányból megszemlélik a holmit.”

„Kelet” és „Nyugat” *odi et amo* viszonyának apropóján idevág a tavaly elhunyt, felejtethetlen Milan Kundera szintén még a kétezres évek beköszönte előtt írt *Nemtudás* (L'Ignorance, 2000) című, immár a posztkommunista időkben játszódó könyve is, amelyben a megjelenés afféle civilizációs vagy geokulturális katalizátorként szintén előtérbe kerül. Ebben az absztrakcióban a keleti blokk e fentiek szerinti „igénytelensége” különösen a rendszerváltás után párizsi emigrációjából hazalátogató Irena immár Prágában vásárolt öltözéke láttán tűnhet szembe: „a tükörben nem ő volt, hanem valaki más, azaz, mikor jobban meg- nézte magát az új ruhájában, mégis ő volt, csak egy másik életben, amit akkor élt volna, ha nem hagyja el az országot. A nő nem volt ellenszenves, sőt, inkább megindító, túlságosan is, sírni valóan szájalmas, ágrólszakadt, gyöngé, aláza- tos” (Kundera, 2024: 22).

Vasfüggönyön innen és túl

A modernitás kihívásaival, illetve a közelmúlt árnyaival szívesen foglalkozott cseh szerző e könyvében a cselekmény egyik vezérfonala éppen Irena és egy másik cseh(szlovák) ex-blokkbeli, (dán) külhonba került Jozef emigrációból való visszatérésének egymásba fonódó, időnként végletekbe átsapóan elidegenedett viszonyán húzódik végig. Igen beszédes elbeszélői reflexió kapcsolódik ennek nyitójelenetéhez: „Elképzelem, mit érez két ember, mikor hosszú évek után találkoznak. Azelőtt sűrűn érintkeztek, tehát azt hiszik, azonos tapasztalat, azonos emlékek fűzik össze őket. Azonos emlékek? Itt kezdődik a félreértés: nem azonosak az emlékeik; mindketten két-három szituációt őriznek a múltból, de ki-ki a sajátjait; emlékeik nem hasonlítanak; semmi közük egymáshoz; még csak

mennyiségileg sem mérhető össze: egyikük jobban emlékszik a másikra, mint viszont” (2024: 78).

Tegyük hozzá, a szóban forgó Irena Párizsban is magányos. Erről árulkodik az édesanyja hazautazása utáni, következő panorámakép is: „az ablakhoz lépett, hogy feloldódjon magányában. Elnézte a háztetőket, a kémények fantasztikus sokféleségét, ezt a párizsi flórát, amely régóta pótolta neki a cseh kertek zöldjét, és rádöbbent, milyen boldog ebben a városban (2024: 17). Falra felkúszó folyondárként, lágyan, óvatosan talál utat magának a kérdés, különösen Krasznahorkai rákosrendezői rémképe és Stasiuk varsói alvajáró aluljárója láttán is: talán e szerzők számára Kelet-Közép-Európa még inkább elidegenedettség, mint a francia társadalmi tapasztalatok augé-i valósága?

Természetesen a Nyugat egyáltalán nem tökéletes, és ezt mások mellett a modern világ olyan jelenségeivel, mint amilyen a globalizáció vagy az imagológia, kapcsolatban kimondottan borúlátó Kundera is pontosan tudta. *Halhatatlanság* című könyvében a következőt jegyzi le egyik főhőse, Agnes benyomásait illetően: „valaha sok meghitt breton vendéglő volt, ahol olcsón és kényelemben ehette az ember a palacsintát meg lepényt, almaborral öblítve le az ebédet. Csakhogy ezek a vendéglők egy napon eltűntek, s helyüket modern éttermek foglalták el, melyek a bús *fast food* nevet viselték. Agnes leküzdötte viszolygását, és elindult az egyik ilyen étterem felé [...] olyan erővel csapta arcon a látvány, a szagok, az ízek (élénken elképzelve az édes lötytyel leöntött, zsíros hamburger ízét) ocsmány hulláma, hogy sarkon fordulva úgy döntött, más helyet keres” (Kundera, 2016: 31–32).

Miközben az iménti kérdést nyitva hagyjuk, érdemes felidézni mind Korim pillanatfelvételét a dermesztően állandósodott mozgóképsorokról, mind a Kunderát alig két héttel túlélte, szintén 2023 júliusában elhunyt, szintén frankofón Augé sorait azon nyugati és keleti (szuper)modern helyeket illetően, melyeken „sem az identitásnak, sem a kapcsolatoknak, sem a történelemnek nincs valódi értelme, ahol a magányt az egyéniség meghaladásaként vagy előbbi magától értetődő természeteként éljük meg, ahol csak a képek mozgása teszi lehetővé, hogy aki menekülve figyeli őket, megpillantsa a múlt hipotézisét és a jövő lehetőségét” (Augé, 1992: 111).²

Kundera a modern jelen egyik általánosan teret nyert anomáliájaként könyvelte el az imagológia jelenlétét fentebb másodjára idézett könyvében. Agnes férje, Paul szavaival szólva: „az ideológiák a történelem részei, míg az imagológia ott kezdődik, ahol a történelem véget ér. Joggal mondhatjuk, hogy az ideológia fokozatosan, általánosan és Föld-szerte imagológiává változik”. Végkövetkeztetése úgy szól: „A fontos az, hogy ez a szó végre lehetővé teszi egy kalap alá

2 Az eredeti franciában: „d’espaces où ni l’identité, ni la relation, ni l’histoire ne font véritablement sens, où la solitude s’éprouve comme dépassement ou évidence de l’individualité, où seul le mouvement des images laisse entrapercevoir par instants à celui qui les regarde fuir l’hypothèse d’un passé et la possibilité d’un avenir”.

venni a sokféle nevet viselőket: a reklámirodák ügynökeit, az államférfiak úgynevezett kommunikációs tanácsadóit; a formatervezőket, akik a gépkocsik és tornaeszközök vonalát vetik papírra; az öltözködési divat alkotóit; a fodrászokat; a szórakoztatóipar csillagait, akik a testi szépség normáját diktálják, melyhez az imagológia összes ága igazodik” (2016: 157-161).

Augét és Hankisst is hasonlóké foglalkoztatják. Előbbi szerzőnél (Augé, 1992: 11) a párizsi (lelketlen) reptéren (nem-helyen) átszálló utasok egyike a fedélzeti kiadványt olvasgatva „néhány másodpercet adott a vizilóról, a folyó uráról” szóló cikknek, amely azzal kezdődött, hogy Afrikát „a legendák bölcsőjeként” és „a varázslatok és varázslatok kontinenseként” emlegette, és egy pillantást vetett egy Bolognáról szóló tudósításra („Bárhol lehetsz szerelmes, de Bolognában a városba vagy szerelmes.”). Egy japán videofilm angol nyelvű reklámja egy pillanatra megragadta a tekintetét („Élénk színek, vibráló hang és megállás nélküli akció. Tedd őket örökre a tiédé.”). Hankiss pedig úgy látja a „Hiúságok Vásárának” egyszerre hiábavaló és mégis a civilizáció integráns részét alkotó illatszerei kapcsán: „szakemberek rendszeresen és lázasan keresik azokat a vizuális és nyelvi motívumokat, melyeknek erős felszólító hatása lehet az esetleges vásárlókra” (Hankiss, 2002: 217).

Már az ezredforduló után, 2006-ban jelent meg Esterházy Péter *Utazás a tizenhatos mélyére* című posztmodern gondolatfolyama. Hasonlóan a fentebb kivonatolt krasznahorkai és stasiuki „tandemekhez”, a fogyasztás és az elidegenedés egyaránt megjelenik itt is, noha többnyire nagyon is konkrét, szembeállított keleti és nyugati helyekhez kötve: „Itt [Németországban] mintha egy sportklub sokkal erősebben része a társadalomnak és a helyi közösségnek. Régebben nálunk is így volt, amikor még a Holicsek úrtól, a zöldségestől kaptuk természetben a prémiumot. Most akár a szigetek, amelyek vergődnek az új gazdasági feltételek között...” (2006: 81). Utóbbiakról is szót ejt Esterházy, megidézve egykori osztálytársa, Marsalkó (illetve: marslakó) Tibi életútját, közvetetten utalva a piaci rendszer társadalmi egyenlőtlenségeire is: „A rendszerváltozás után is jól ment neki, híres intravénás bútorüzlete volt a belvárosban” (2006: 43).

Pár évvel később jelent meg a szlovén Drago Jančar 2008-as *A névtelen fa* (Drevo brez imena) című könyve, amelynek egy részlete ismételtelen és kifejezetten az augéi nem-helyekre, a bevásárlóközpontba navigál: „A hangszórók hangja, valaminek a ritmizált hangja, amit zenének neveznek, a járókelők nesztelen léptei, a meztelen, vértelen kopasz bábu, arcán a festett pírral a kirakatnak dől, és őt nézi üres szemével. A mellette elhaladó embereknek is üres a szemük, anélkül bolyonganak a fényes felületeken, hogy tudnák, hová is tartanak tulajdonképpen, és honnan is jöttek. Valahol ott az otthonuk, ahová el kell cipelni az élelmet és a ruhát, szépitő- és illatszereket” (2011: 57-58).

Olga Tokarczuk *Hajtsad ekédet a holtak csontjain át* (Prowadz swój plug przez kości umarłych) című, eredetileg 2009-ben közölt művének két karaktere egyik beszélgetésében egyaránt megjelennek az elidegenedés mintái, miként egyes fogyasztási javak is, az emberi kiteljesedés ironikus fokmérőiként: „Az emberekből

lassan kiveszik minden tisztesség. Bagóért eladták a mi Lengyelországunkat. Évek óta ismerem a Parancsnokot [...] Húsz éve még fociztam vele. Most meg már meg sem ismer, ha egyszer az emberek útjai elválnak... Én egyszerű postás vagyok, ő meg a nagy Parancsnok. Nekem Cinquecentóm van, neki Jeep Cherokee-ja” (2021: 91). Megint csak idevágna a szociológus megállapításai: „katalizátorokról” van szó, amelyek „egy idegen világot, amely körülveszi és fenyegeti az embert, varázsszerré alakítanak át” (Hankiss, 2002: 206). A narráció egyik szakasza is kettős láttelepet kínál: „Ebben az országban az Emberek képtelenek szövetkezni és közösséget alkotni [...] ez a neurotikus individualisták országa: itt mindenki, amint mások közé kerül, rögtön kioktatja, kritizálja, sértegeti a többieket, érezteti, hogy minden kétséget kizáróan felettük áll” (2021: 179–180). (Az igazsághoz hozzátartozik, hogy itt az elbeszélő Lengyelországgal, kifejezetten szembeállítja Csehországot, regionális árnyalatok megrajzolására támasztva igényt.)

A szlovén Goran Vojnović *A Fügefűjében* (Figa, 2016) is kéz-a-kézben jár az emberi társkereslet csökkenése (elidegenedés) és az árukínálat növekedése Ljubljana közterein, hiszen a város „összeszorított szemmel kelt fel, és olyan sokáig tartott, amíg talpra állt, hogy senki sem tudta, valóban elkezdődött-e az új nap [...] úgy tűnt, mintha az éjszaka egyre tovább tartana, még akkor is, amikor az ég kezdett kivilágosodni, és a Mercator szupermarketek előtt már tolatni kezdtek a szállítóautók” (Vojnović 2020: 58). Mindezzel együtt is, a tipikusan 20. századi háromgenerációs családi krónika (Iványi 2024: 83) nagyapája, Aleksandar Kairóban járva mégis „hiányolta a saját viharos városát”. A várost, „amely számtalan szél kereszteződésében áll, amelyek Ljubljánát a különböző szokások káprázatos kiállításává változtatták, olyannyira, hogy az emberek már azt sem tudták, hogyan köszönjenek egymásnak az utcán” (2020: 155).

Vanitatum gravitas és egyes 20–21. századi alkotók gravitásza

Az emberi kaland című, ezredforduló utáni években íródott esszéfüzérében Hankiss Elemér a trivialisítások világát tárgyalva írta le egyes fogyasztói javak, illetve élvezeti cikkek „mitikus” hatásait és a bennük rejlő jelképek totális erejét: „A Hiúság Vására nem hiábavalóságok, frivol és triviális dolgok vására. Mert hiúságaink halálosan komolyak. Olyannyira, hogy *Vanitatum vanitas* helyett inkább azt kellene mondanunk, hogy *Vanitatum gravitas*; Hiábavalóságaink fontossága és komolysága” (Hankiss, 2002: 205). Ezek a hiábavalóságok, amelyek aránytalan koncentrációban tárulnak elénk olyan nem-helyeken, mint az aluljárók, pályaudvarok vagy repülőterek, a maguk módján egyaránt jelen vannak az egykori keleti blokkban csakúgy, mint nyugatabbra. E ponton az ember fülébe cseng a cseh Karel Čapek gondolata, melyet az *Abszolútum-gyár* (cseh: Továrna Na abso lutno) című, első ízben 1922-ben megjelent disztópikus tárcaregényében a következőképp ismertetett: „korlátlan bőségben állt rendelkezésre

minden, amire az embereknek szükségük van. Csakhogy az embereknek mindenre szükségük van, kivéve a korlátlan bőséget” (1978: 112). Pedig, Stasiuk szavaival, „az ember a lelkét kiteszi a tárgyakért, azok meg folyton magára hagyják” (2009: 303). E folyamattal párhuzamosan jelentkezik az általános elidegenedés, amelynek katalizátorai a hiábavalóságok, paravánjai a reklámok, összesűrűsödési pontjai pedig a nem-helyek. E jelenségek és folyamatok, mint láthattuk, egyszerre nyugtalanították a „nyugati” és a „keleti” gondolkodót, a szépíró Kunderát csakúgy, mint Hankisst vagy akár a szociológus Augét.

Miben rejlik a különbség? Talán a mimészis irányában és a történelemben.

BIBLIOGRÁFIA

- Augé, Marc: *Non-lieux, introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Párizs, 1992, Seuil.
- Csaba László: *Válság-gazdaság-világ. Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez (1988–2018)*. Budapest, 2018, Éghajlat.
- Čapek, Karel: *Abszolútumgyár*. Budapest, 1978, Európa.
- Hankiss Elemér: *Az emberi kaland*. Budapest, 2002, Helikon.
- Havel, Václav: *A kiszolgáltatottak hatalma*. Pozsony, 1991, Európa.
- Iványi Márton Pál: Kafkától a kirakatbábukig és azon túl. A történelem végének toposza a kortárs közép-európai irodalomban. *Hitel*, 2023. július, 64–70.
- Iványi Márton Pál: Amnézia a fügefafa árnyékában (Emlékezés és távozás Goran Vojnović *A fügefafa* című könyvében). *Új Forrás*, 2024. január, 83–86.
- Jančar, Drago: *A névtelen fa*. Budapest, 2011, L'Harmattan.
- Krasznahorkai László: *Háború és háború*. PIM. Elérhető online: https://konyvtar.dia.hu/xhtml/esterhazy_peter/Esterhazy_Peter-Utazas_a_tizenhatos_melyere.xhtml
- Kundera, Milan: *Nemtudás*. Budapest, 2024, Európa.
- Kundera, Milan: *Halhatatlanság*. Budapest, 2016, Európa.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 1999, Osiris.
- Stasiuk, Andrzej: *Kilenc*. Budapest, 2009, Magvető.
- Stasiuk, Andrzej: *Taksim*. Budapest, 2011, Magvető.
- Tokarczuk, Olga: *Nyughatatlanok*. Budapest, 2021, L'Harmattan.
- Tomka Béla: Consumption and Leisure in Twentieth-century Central and Eastern Europe. In *The Routledge History Handbook of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century*. Routledge, 2020.
- Valuch Tibor: *A jelenkori magyar társadalom*. Budapest, 2015, Osiris.
- Vojnović, Goran: *The Fig Tree*. Istros Books, 2020.